

NAUJUS POŽIŪRIUS PROVOKUOJANTI DISERTACIJA APIE TAPATYBIŲ IDEOLOGIJŲ KONKURENCIJĄ KLAIPĖDOJE XX AMŽIUJE

Hektoras Vitkus

Klaipėdos universitetas

Mokslinis istorinės problemos suvokimas prasideda nuo naujo požiūrio į istorinius procesus. Tokia ypatybė, be abejonės, išsiskiria 2011 m. vasario 25 d. Klaipėdos universiteto Auloje apginta Vasilijaus Safronovo humanitarinių mokslų srities, istorijos krypties daktaro disertacija „Tapatybės ideologijų konkurencija Pietryčių Baltijos jūros regiono mieste: XX amžiaus Klaipėdos atvejo tyrimas“, pasižyminti konceptualia moksliniame diskurse jau išgalėjusių teorijų (Aleidos ir Jano Assmanų, Pierre'o Nora), metodologinių išvalgų, metodų ir empirinių duomenų interpretacijos derme. Lietuvos istorijos instituto ir Klaipėdos universiteto istorijos krypties disertacijos gynimo tarybą sudarė pirmininkas dr. Darius Staliūnas, tarybos nariai prof. dr. (HP) Raimundas Lopata, prof. dr. (HP) Algimantas Valantiejus, doc. dr. Vygantas Vareikis ir posėdyje nedalyvavusi dr. Rasa Čepaitienė. Oponentais buvo paskirti dr. Česlovas Laurinavičius (Lietuvos istorijos institutas) ir PD Dr. Ruth Leiserowitz (Vokietijos istorijos institutas Varšuvoje). Viešame disertacijos gynime dalyvavo Klaipėdos universiteto bendruomenės nariai ir svečiai.

Pradėdamas disertacijos pristatymą, disertantas pažymėjo, kad analizavo XX amžiuje Klaipėdos viešojo bendravimo erdvėje vykusius reikšmių formavimo ir jų palaikymo procesus, dariusius įtaką Klaipėdos miesto gyventojų tapatybei. Dėmesio centre, anot autoriaus, buvo reikšmės, su kuriomis siūlyta susitapatinti Klaipėdos gyventojams, reikšmės, turėjusios apibrėžti, kas jie yra ir kas jie nėra, ir tų reikšmių palaikymo būdai, kurie leisdavo Klaipėdos gyventojams išreikšti savo tapatybę. Problema, sprendžiama V. Safronovo disertacijoje, buvo teorinė – ja siekiama atsakyti į klausimą, kokias gyventojų prisiskyrimo ir atskirumo variacijas konkrečiame mieste gali sukurti tapatybės ideologijų konkurencija, kas lemia šią konkurenciją ir kaip ji reiškiasi. Disertacijos tikslu V. Safronovas įvardijo siekį „atskleisti pagrindinių konsoliduojančių tapatybės ideologijų konkurencijos Klaipėdos miesto viešojoje bendravimo erdvėje įtaką šio miesto gyventojų tapatybei XX amžiuje ir empirinės medžiagos pagrindu suformuluoti tokių tapatybės ideologijų konkurencijos Pietryčių Baltijos jūros regiono mieste modelį“. Šiam tikslui pasiekti autorius iškėlė keturis uždavinius, kuriuos pasiekus buvo: 1) ištirtas Klaipėdoje aktualizuotas nacionalistinių tapatybės ideologijų reikšminis turinys ir šių ideologijų simbolinio bei ritualinio palaikymo viešojo bendravimo erdvėje būdai; 2) nustatyti tapatybės ideologijų, kurios buvo palaikomos Klaipėdoje, konkurencijos etapai ir esminiai veiksniai, darę įtaką šiai konkurencijai; 3) įvertintos tapatybės ideologijų reikšminio turinio ir jų konkurencijos Klaipėdos viešojo bendravimo erdvėje poveikio galimybės; 4) nustatyti pokyčiai, deaktualizavę tapatybės ideologijų konkurenciją Klaipėdoje XX a. pabaigoje.

Disertacijos originalumą V. Safronovas pirmiausia grindė tuo, kad nauja buvo tyrimui pasirinkta problema: jo tyrimas buvęs pirmasis, kuriame buvo apibrėžtas ir įvertintas „tapatybės ideologijų konkurencija“ įvardytas reiškiny, nustatyta šio reiškinių raiška trim skirtingais laikotarpiais: 1918–1939 m., 1945–1988 m. ir po 1988 m. Nauja autorius įvardijo ir tai, kaip ši problema buvo sprendžiama, t. y. metodologinių įrankių, pasirinktų problemai ištirti, derinimą. Galiausiai nauji,

V. Safronovo žodžiais tariant, yra ir disertacijoje pateikiami faktografiniai duomenys, kadangi daugelis jo studijoje naudojamų šaltinių mokslinių tyrimų apyvarton buvo įvesta pirmą kartą.

Savąją analizę autorius pristatė kaip atvejo tyrimą Pietryčių Baltijos jūros regiono kontekste, teigdamas, kad būtent Klaipėdos miesto pasirinkimas leidžia išsamiai paaiškinti tapatybės ideologijų konkurenciją nacionalizmo pagrindu Pietryčių Pabaltijo mieste tiek, kiek tai apskritai įmanoma padaryti vieno atvejo pagrindu. Paaiškindamas, kodėl disertacijoje Klaipėdos atvejis nedaug lyginamas su kitais regiono atvejais, jis nurodė, kad dabartinė tyrimų būklė dar neleidžia viename darbe aptarti bendrųjų regiono miestams būdingų tendencijų lyginamuoju aspektu. Pirmiausia, V. Safronovo teigimu, buvo būtina ištirti situaciją pačioje Klaipėdoje ir jos pavyzdžiu atsakyti į disertacijoje suformuluotą klausimą, lyginamojo tyrimo galimybę paliekant ateičiai.

Autoriui pristačius disertaciją, jos struktūrą ir išvadas, o disertacijos moksliniam vadovui habil. dr. Alvydui Nikžentaičiui atsisakius jam suteikto žodžio (nenorint daryti įtakos gynimo tarybos nariams), buvo pradėta mokslinė diskusija. Vienas po kito kalbėję oponentai ir gynimo tarybos nariai pripažino V. Safronovo mokslinio tyrimo novatoriškumą. Buvo pažymėta, kad disertantas sugebėjo įtaigiai atskleisti, kokie dinaminiai procesai pasireiškė nacionalizmą sklaidos sferoje Klaipėdoje XX amžiuje, ypač 4-ajame dešimtmetyje. Ir oponentai, ir gynimo tarybos nariai ypač svarbia V. Safronovo disertacijos ypatybe įvardijo tai, kad disertantas idėmiai išanalizavo didžiąją dalį su jo tema susijusių periodinių (pvz., išrinkta medžiaga iš visų Lietuvoje prieinamų „Memeler Dampfboot“, „Tarybinės Klaipėdos“ numerių) bei archyvinių šaltinių ir savo moksliniame darbe stengėsi diferencijuotai eksplikuoti teoriją, metodologiją bei empiriką. Kai kurie gynimo tarybos nariai gyrė autoriaus pasirinkimą istoriškai analizuoti Klaipėdos simbolikos momentus, kurie siejasi su šiandienos visuomenės istorinei sąmonei aktualiais vartotojiškosios paradigmos elementais. Tuo disertantui pavyko išryškinti novatorišką požiūrį į istoriją kaip dabartyje „vykstantį procesą“. Tiesa, gynimo metu tarp pačių oponentų ir gynimo tarybos narių kilo diskusija dėl to, ar autoriui nevertėjo, užuot analizavus reiškinius iki pat šių dienų, apriboti savojo darbo 1991 m. ar vėliausiai 2000 m. data: vieni (R. Leiserowitz) pateikė argumentų, kodėl būtent taip reikėjo padaryti, kiti (R. Lopata, V. Vareikis) tam prieštaravo.

Įvertinant gynimo tarybos narių pasisakymus ir disertanto atsakymus, konstatuotina, kad V. Safronovo disertacijos empirinės dalies kokybė neleido suabejoti moksliniu disertanto pasirengimu ir dalykine kompetencija. Gynimo metu buvo prisimintas faktas, kad pirmąjį darbą Klaipėdos istorijos tematika disertantas publikavo dar mokydamasis mokykloje. Bakalauro, magistrantūros ir doktorantūros studijų Klaipėdos universitete bei disertacijos rengimo laikotarpiu jis nuosekliai konceptualizavo teorinį savo mokslinių interesų lauką ir suformavo išpūdingą metodologinį aparatą. Šio proceso rezultatas – kelios dešimtys mokslinių publikacijų žinomuose Lietuvos ir užsienio moksliniuose leidiniuose, į kurias atkreipė dėmesį kone visi pasisakiusieji.

Manytina, kad būtent įvertindami aukštą mokslinę ginamos disertacijos prabą, oponentai bei gynimo tarybos nariai nestokojo ir teorinio pobūdžio pastabų, kurios galbūt pranašauja, kokio lygmens diskusijas ir toliau provokuos V. Safronovo atliktas tyrimas.

Pirma, ne vienam diskusijoje dalyvavusiam prelegentui abejonių sukėlė disertanto pozicija, esą tapatybės ideologijų konkurenciją galima išvelgti ir sovietiniu laikotarpiu. Č. Laurinavičius klausė, kaip suderinti šį teiginį su tuo, kad paprastai sovietinė sistema laikoma totalitarine; panašiai A. Valantiejus pažymėjo, kad totalitarizmas nekūrė laisvės sąlygų socialinių struktūrų, palaikančių skirtingas tapatybės ideologijas, raiškias. Šio problemiško aspekto esmę kai kurie gynimo tarybos nariai aiškino tuo, kad disertantas nepakankamai eksplikavo tapatybės ideologijų konkurencijos totalitarinio režimo sąlygomis galimybių (arba alternatyvų) sampratą. Gynimo metu V. Safronovas

bandė argumentuoti savo poziciją. Disertantas klausė, ar nėra redukuojamas sovietmečio supratimas primetant visai epochai totalitarinės santvarkos etiketę, juolab kad, anot disertanto, ir Hannah Arendt – viena pirmųjų autorių, pritaikiusių totalitarizmo sąvoką Sovietų Sąjungos sistemai – buvo gana aiškiai įvardijusi, kad po Stalino mirties Sovietų Sąjungoje prasidėjo reiškinys, kurį ji įvardijo „detotalitarizacija“. Disertantas pripažino, kad tapatybės ideologijų konkurencija tarpukariu ir sovietiniu laikotarpiu nėra tapatintina, tačiau jis siūlė atkreipti dėmesį, kad ir sovietmečiu nuolat egzistavo alternatyvos tarybinei tapatybės ideologijai palaikymo galimybė.

Antra, oponentai bei gynimo tarybos nariai kritikavo ir disertacijoje vyraujančią konstrukcionistinę prieigą. A. Valantiejaus manymu, turėdamas reikalą su trinare asmens savimonės, socialinės sąveikos ir objektyvuotų kultūros modelių struktūra, disertacijos autorius daugiau aprėpė paskutinį lygmenį, nepakankamai dėmesio kreipdamas į asmens savimonės ir socialinės sąveikos lygmenis. Dėl to tyrimas stokojo aspektų, leidžiančių identifikuoti ir artikuliuoti socialinius bei psichologinius pačių žmonių adaptavimosi vienos ar kitos (pvz., vokiškosios, lietuviškosios arba tarybinės) tapatybės ideologijos atžvilgiu Klaipėdoje ir Rytų Baltijos pietryčių regione XX a. momentus. Į tai autorius atsakė sąmoningai pasirinkęs tokį tyrimo rakursą, kadangi, jo įsitikinimu, istorikai neturi funkcionalių tyrimo įrankių asmens savimonės lygmeniui atskleisti. Būtent todėl, manydamas, kad „tapatybės“ kaip tokios nepasiduoda istoriko tyrimų įrankiams, jis pabrėžtinai vartojęs sąvoką „tapatybės ideologija“ ir tuo akcentavęs savosios analizės orientaciją į viešojo bendravimo erdvėje vykusių reikšmių formavimo ir palaikymo reiškinius.

Antra vertus, niekas iš savo nuomonę pristačiusių nesuabejojo, kad V. Safronovas ypač sėkmingai (tikriausiai geriau nei daugelis istorikų iki šiol) atskleidė, kaip lituanizuotos Mažosios Lietuvos istorijos elementai buvo naudojami siekiant įtvirtinti save Klaipėdoje, neleidžiant grįžti vokiškam elementui, ir parodė, kaip, atsiradus Lietuvos TSR, po 1944 metų Lietuvos tautinio tapatumo ideologija Klaipėdoje buvo integruota į marksistinę metanaratyvą. Kaip pažymėjo oponentė Ruth Leiserowitz, Rytų Europos istoriografijos kontekste darbų, nagrinėjančių tautinių elementų santykį su tarybine ideologija per tokią prizmę, kokia buvo pateikta V. Safronovo disertacijoje, labai trūksta. Buvo atkreiptas dėmesys ir į neangažuotą autoriaus poziciją. Gynimo tarybos pirmininkas D. Staliūnas šiuo atveju konstatavo, kad „Vasilijui Safronovui nėra „gerų“ ar „blogų“ tapatybės ideologijų“ ir, jo supratimu, tai yra vienintelė prieiga, leidžianti atlikti „tyrimus, kuriais patiktų kiti“.

Vasilijaus Safronovo apginta disertacija atskleidė, kaip tarpdisciplininė metodologija paremta istorinė vieno miesto atvejo analizė gali paaiškinti tapatybės transformacijas. Įvertinant aplinkybę, kad tokio pobūdžio tyrimai iki šiol dažniausiai būdavo sociologinių ir kultūrologinių studijų prerogatyva, būtina konstatuoti, kad V. Safronovo disertacija laikytina akivaizdžiu požymiu, jog Klaipėdos istorijos samprata žengia į konceptualiai naujų tyrinėjimų etapą. Dar kartą cituojant dr. D. Staliūno pasisakymą, būtų galima užbaigti teigiant, kad V. Safronovo tyrimas yra vertingas trim prasmėm: kaip aktualija ir įdomybė Klaipėdos bendruomenei; kaip svarbus indėlis Lietuvos istorikų bendruomenei; kaip vienas iš tų „labai nedaugelio Lietuvos istorikų darbų, kurie tikrai turėtų būti publikuojami užsienio kalba“.